

<https://www.tarihteetimesgut.org/tam-metinler-1>

Kartaeva Tattygul. Türklerin su kullanım sistemindeki eski halk bilgisi (Kuyu ve Çıkırcık Kurulumları Üzerine) [Old Public Information in Turkish Water Use System (On Wells and Winder Installations)] // Uluslararası Tarihte Etimesgut sempozyumu e-kitabı. III Cilt. Ankara: Etimesgut belediyesi, 2018. S. 35 – 61.

Создайте свои собственные красивые журналы

Загрузите PDF, используйте готовый шаблон или начните с нуля.

Распространяйте на всех устройствах

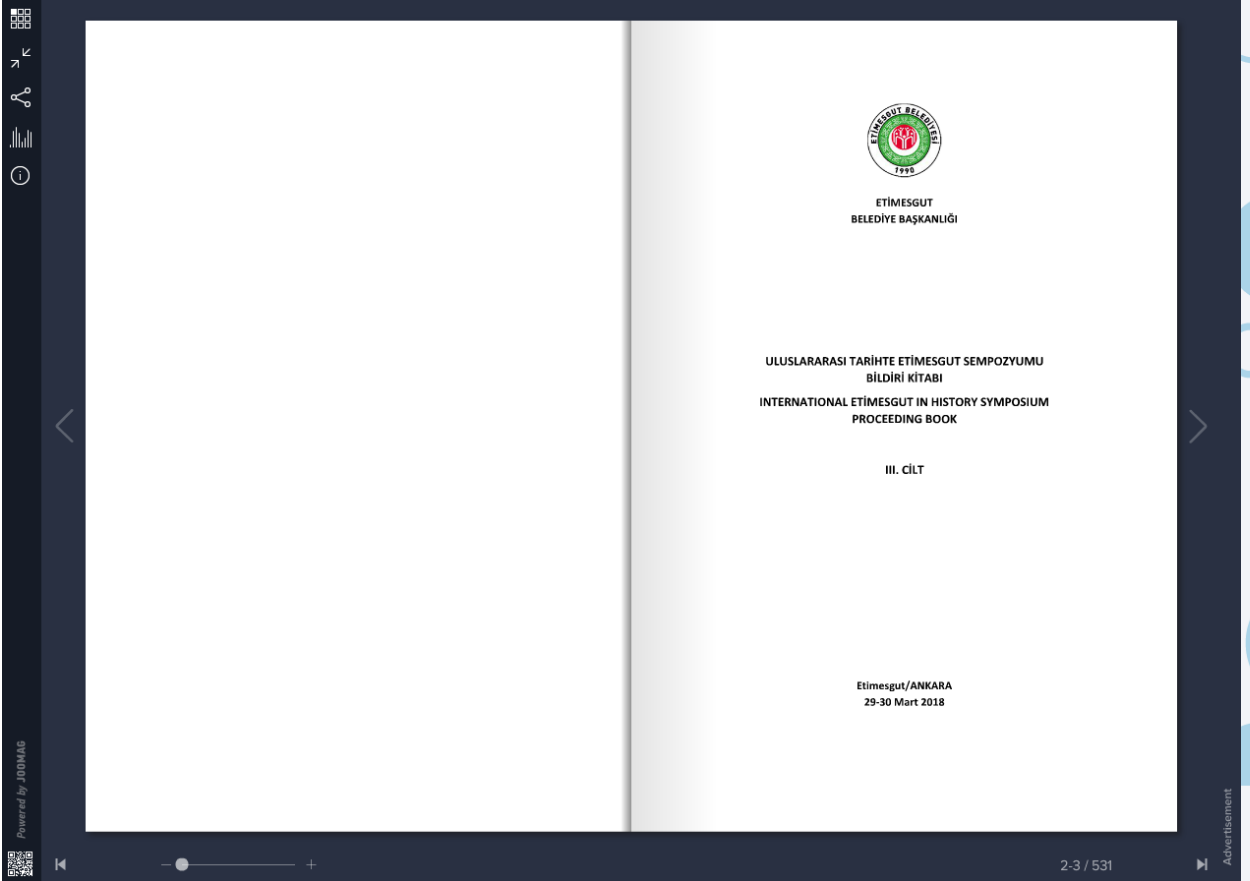
Показывайте журналы на устройствах Windows, Android, iOS – в телефонах, планшетах, на десктопах и ноутбуках.

НАЧНИТЕ СЕЙЧАС!

Advertisement

Powered by DOORLAB

1 / 531

Создайте
свои
собственные
красивые
журналы

Загрузите PDF, используйте шаблон или начните с нуля.

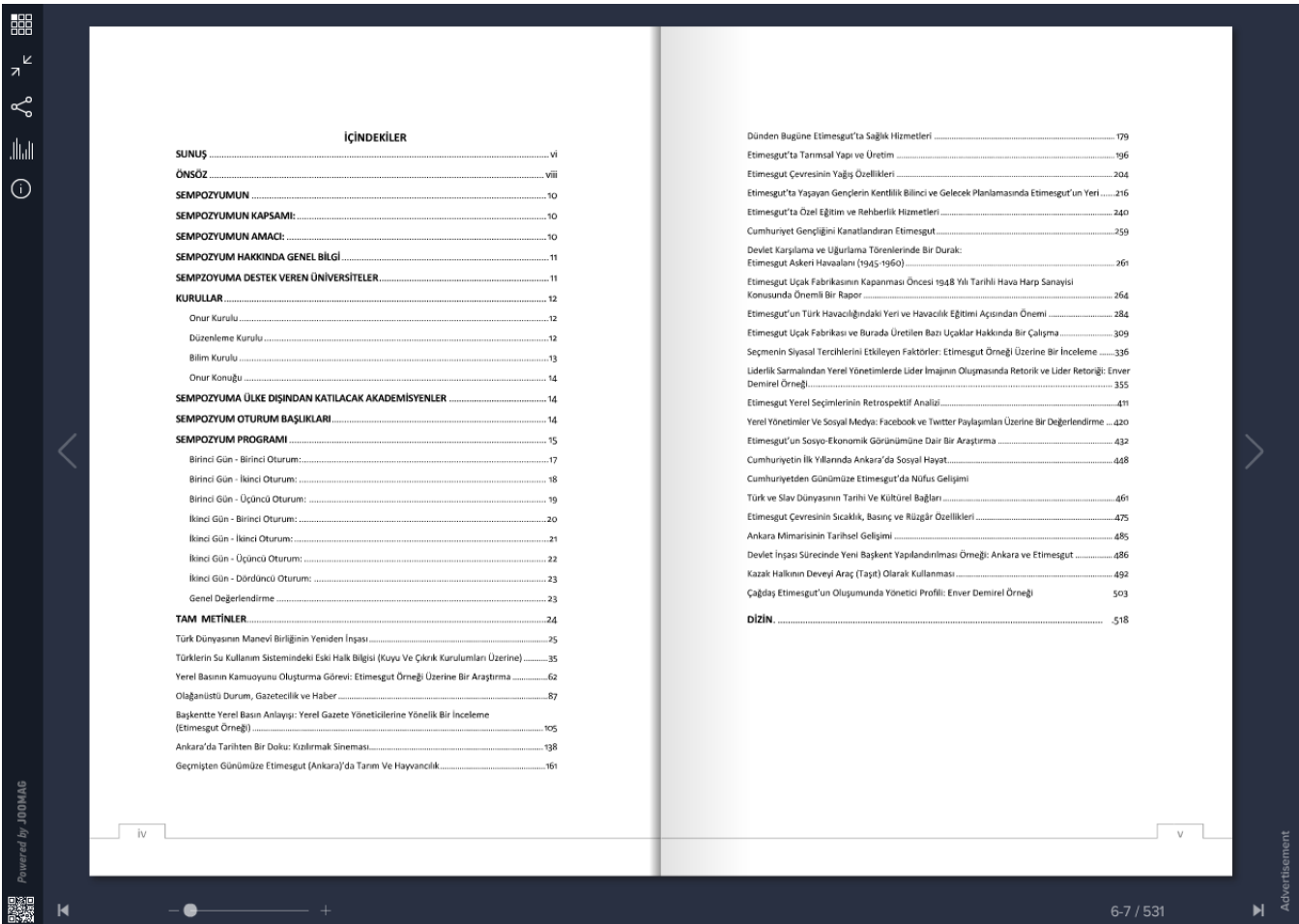

Распространяйте на всех устройствах

Показывайте журналы на устройствах Windows, Android, iOS – в телепланшетах, на десктопах и ноутбуках.

НАЧНИТЕ СЕЙЧАС

Advertisement

Kaynaklar

1. Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi", İmam Maturidi ve Maturidilik, Hazırlayan: Sönmez Kutlu, Ankara, 2016(6), s.25-66.
2. Sadri Maksudi Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, Ankara, 2014,s.7. Eserin TTK tarafından yapılan bu yeniden basımının 65-170. Sayfaları bu unsurların incelenmesine hasredilmiştir.
3. Teferruat için bkz.: S.M.Arsal, a.g.e., s.173-184.
4. Wilferd Madelung, "11-13. Asırlarda Hanefî Alimlerin Orta Asya'dan Batı'ya Göçü", İmam Maturidi ve Maturidilik, Yayına Haz.: Sönmez Kutlu, Çev.: Sönmez Kutlu, ss.387-402
5. S. Kutlu, a.g.m., s.25.
6. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Sönmez Kutlu, Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, Ankara, 2002, s. 156 vd.
7. Maturidi, Kitabü't-Tevhid Tercümesi, çev.: Bekir Topaloğlu, Ankara, 2002, s.4'ten nakleden S. Kutlu, a.g.m., s.31.
8. Maturidi, nakleden S. Kutlu, a.g.m., s.31-32.
9. Maturidi'nin sufilîğe bakışı için bkz.: S.Kutlu, a.g.m.,s.34-35.
10. Bu konuda etraflı bir inceleme olarak bkz.: Şerif Mardin, Din ve İdeoloji,
11. Ahmet Yaşar Ocak,"Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevi'nin Yeri ve Önemi", Vakıf Haftası Dergisi,10(1993),s.35-37.
12. A.Y. Ocak,a.g.m.,s.35.
13. A.Y. Ocak, a.g.m., s.36.
14. Bkz. M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1976(3).
15. M.F.Köprülü, a.g.e., s.17 vd.
16. Hazreti Peygamber'in sahabelerinden biri olarak gösterilen Arslan Bab ve Türkistan'dan İslamiyeti anlamak amacıyla Arabistan'a gelerek Hz. Ebubekir ile görüşmüş olan Korkut Ata, Çoşan Ata menkıbeleri birbiryle ilintili olarak düşünmektedir. Bkz.: M.F. Köprülü, a.g.e., s.19.
17. Bu konuda daha sonra yapılan değerli bir araştırma olarak Bkz.: Hayati Bice, Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi, Ankara-2016.
18. C. Ritter'in meşhur eseri "Erdkunde"nin II. Cildinin ilk kitabı bu bölgenin incelenmesine hasredilmiş ve tabir ilk defa burada kullanılmıştır. Eserin iyi bir tanıtımı ve değerlendirmesi için bkz.: Sevil Top Yılmaz, Alman Coğrafyacı Carl Ritter'in Coğrafya Bilimine Katkıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2016, s. 88 vd.

TÜRKLERİN SU KULLANIM SİSTEMİNDEKİ ESKİ HALK BİLGİSİ (KUYU VE ÇIKRIK KURULUMLARI ÜZERİNE)

Tattigül KARTAEVA

Prof.Dr. Al-Farabi Kazak Milli Ünv., Arkeoloji, Etnoloji ve Müzecilik Bölümü, Almatı, Kazakistan

Özet

Kazak ve Türk soylu halklar çok eski dönemlerden beri kuyu kazma, yeraltı suyunun kullanımıyla ilgili gelişmiş teknolojilere ve halk bilgisi sistemine hâkim olmuştur. Kazak topraklarında kuyu kazma ile kuyu kazıcılık mesleği çok eski dönemlerde ortaya çıkmıştır. Kazak topraklarının Güney Bölgesinde, Sir Derya'nın orta kesiminde yer alan Sauran, Otrar, Mirtöbe, Turkestan ortaçağ şehirlerinin yaşamında yeraltı su kaynaklarıyla bağlantılı birkaç «kariz» adlı yeraltı kuyu sisteminin bulunması, yerli kavimlerin karmaşık ve gelişmiş bilgi sistemi hakkında malumat vermektedir.

Karizler, yer altı suları bir yere biriktirip, tarımsal kullanım için suyun dışarıya çıkmasını sağlayan eğimli kazılan birkaç içi boş kanallardır. Yüzerce kuyunun yerin altındaki yapısı, adeta bir satranç tahtasını andıran sulama sisteminden oluşmaktadır. Düz araziye ulaşamayan dağ başındaki bulak suları tahliye etmek için o bölgeden kuyu kazıp, biriken suları oyuklardan aşağı indirmişlerdir.

Karizler Orta Asya'dan başka Türkiye, Azerbaycan, İran, Afganistan, Doğu Türkistan, Hindistan, Irak, Pakistan, Suriye memleketlerinde de kullanılmıştır. Orta Asya'da kariz olarak adlandırılan yapıya Anadolu'da da rastlanmaktadır. Anadolu'da bilinen kariz yapıları Gaziantep, Şanlıurfa, Van ve İskilip kentlerinde raslanmıştır ve bunlar da günümüzde hâlâ kullanılmaktadır. Anadolu'da kariz yerine kehriz ve benzeri yöresel isimler kullanılmıştır. Kazak topraklarında karizler 19. yüzyılın sonuna kadar kullanılmamıştır.

Çıkrık, Kazak topraklarında 20. yüzyılın ortalarına kadar nehirlerle göllerden yüksekçe yerde ekilen tarlaları sulamak için kullanılmış cihazdır. Kazak inançlarına göre, çıkrığın piri Ali Çınar adlı efsanevi bir tip olmuştur

ve çikriği yerleştirecekleri sırada Ali Çınar için kurban kesmişlerdir. Çikrikler kıyısı yüksek arklar boyuna yerleştirilip, deve, öküz, at yardımıyla hareket ettirilmiştir. Günümüzde ise çikriğin hiçbir çeşidi korunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kehriz. Kuyu kazma. Yeraltı su kuyusu. Derin kuyular. Su kültürü. Çikrik.

OLD PUBLIC INFORMATION IN TURKISH WATER USE SYSTEM (ON WELLS AND WINDER INSTALLATIONS)

Abstract

Kazakh and Turkish noble peoples have been in control of advanced technology and public information systems for digging wells, using groundwater since ancient times. The excavation of wells and digging wells in the Kazakh land has emerged in ancient times. The existence of several «kariz» underground well systems linked to groundwater resources in the life of the Sauran, Otrar, Mirtöbe and Turkestan medieval towns in the southern Kazakh territory in the southern part of Gurdia informs about the complex and advanced information system of indigenous tribes.

The shadows are a number of sloped hollow channels that accumulate underground waters and allow water to flow out for agricultural use. The structure of hundreds of wells underground consists of an irrigation system resembling a chessboard. In order to evacuate the mountain waters that could not reach the plain, they dug wells in that area and lowered the accumulated water down from the hollows.

Charisma from other Central Asia, Turkey, Azerbaijan, Iran, Afghanistan, East Turkestan, India, Iraq, Pakistan, Syria has also been used in the country. In Central Asia, the structure called kariz is also found in Anatolia. Known kariz structures in Anatolia are found in Gaziantep, Şanlıurfa, Van and İskilip cities and these are still used today. In Anatolia, kariz and similar local names were used instead of kariz. Chizzies in Kazakh land 19. used until the end of the century.

The curler, 20 in the Kazakh soil. It is a device used to irrigate the fields that were raised on the ground higher than the rivers and lakes until the

middle of the century. According to the Kazakh beliefs, the Piri is a legendary type called Ali Çınar, and they sacrificed Ali Çınar for the time they set the banner. The flippers were placed along the coast of high arches and moved by camel, ox, horse. Nowadays, no variety of leaves is preserved.

Keywords: Kariz. Dig a well. The groundwater. Deep wells. Water pipes. Winch.

Giriş

Kazak topraklarında kuyu kazma ile kuyu kazıcılık mesleği çok eski dönemlerde ortaya çıkmıştır. Arkeologlar, Kuzey Kazakistan'daki Şağalal, Batı Kazakistan'daki Tastbulak yerleşim bölgelerinden Tunç çağına ait olduğu tahmin edilen, Alaköl kültürüne ait olan kenarları çubuklarla örülmüş, saz balçıklarla kapatılmış silindirik biçimindeki şığ kuyuların yerini tespit etmişlerdir («Kashpeliler tarihin, arheologiyasyn, etnografiyasyn, madenieti men onerin zerdeleu» bagdarlamasy ekspeditsiyasyn esebi materialdary; Orzbaev, 1972: 154). Eski kabileler daha o zamanlarda kuyu kazmanın karmaşık teknolojisine hâkim olmuşlardır.

Karizler

Kazak topraklarının Güney Bölgesinde, Sır Derya'nın orta kesiminde yer alan Sauran, Otrar, Mirtöbe, Türkistan ortaçağ şehirlerinin yaşamında yeraltı su kaynaklarıyla bağlantılı birkaç «kariz» adlı yer altı kuyu sisteminin bulunması, yerli kavimlerin karmaşık bilgi sistemi hakkında bilgi vermektedir (Sala vd, 2010; Sala vd, 2016).

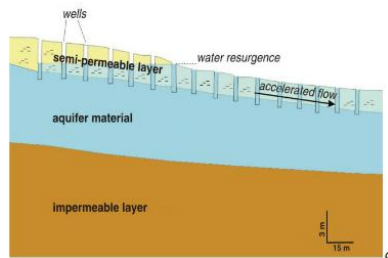
Kehriz veya karizler (azerice: کهریز; uygurca: كهريز, kariz; arapça: قناة, qanât; farsça: كاريز, kârêz, kurak (arıd) bölgelerde su toplamak için oluşturulmuştu.

Kariz, yerin altına kazılmış hendek anlamındaki farsça sözcüktür. Karizler, yer altı suları bir yere biriktirip, tarımsal kullanım için suyun dışarıya çıkmasını sağlayan eğimli kazılan birkaç içi boş kanallardan oluşmaktadır. Yüzlerce kuyunun yerin altındaki yapısı, adeta bir satranç tahtasını andıran sulama sisteminden oluşmaktadır. Düz araziye

ulaşamayan dağ başındaki bulak sularını tahliye etmek için o bölgeden kuyu kazıp, biriken suları oyuklardan aşağı indirmişlerdir.

Karizlerin uzunluğu birkaç kilometreye ulaşmıştır, eni 0,7 – 1 m, yüksekliği 0,5 – 2 m. olmuştur. Nuratı köyünde toprak çok sert olmasına ve su 10-12 metre derinlikten çıkmasına rağmen, yerel nüfus bu sulama sistemini etkili bir sistem olarak kabul etmiştir. 1873 yılı Nuratı'da 36 kariz sistemi olmuştur (Arendarenko, 1874: 113). Eğer kuyular her sene düzenli olarak temizlenirse karizleri yüz yıla kadar kullanmak mümkün olmuştur. Sauran şehrinin bulunduğu yerde 300-450 kuyudan oluşan karizlerin yeri korunmuştur (Vainberg, 1999; Bol'shakov, 1913; Baypakov, 2007; Kazaktın etnografyalık kategoriyalar, ugımdar men atauların destürli jüyesi, 2012: 22-23; Groshev, 1985; Sala, vd, 2016; Resim 1a, 16). Büyük karizler, karizi kazdıran kişinin nesline miras olarak kalmıştır (AEM). Kazak topraklarında karizler 19. yy. sonuna kadar kullanılmamıştır.

Resim 1 a,b. Kariz kuyuları ve Kariz kuyularının izleri (Uluslararası laboratuvar «Gearcheology»; Sala, vd, 2016)

Karizler Orta Asya'dan başka Türkiye, Azerbaycan, İran, Afganistan, Doğu Türkistan, Hindistan, Irak, Pakistan, Suriye memleketlerinde de kullanılmıştır.

Orta Asya'da kariz olarak adlandırılan yapıya Anadolu'da da rastlanmaktadır. Anadolu'da bilinen kariz yapıları Gaziantep, Şanlıurfa, Van ve İskilip kentlerinde raslanmıştır ve bunlar da günümüzde hâlâ kullanılmaktadırlar. Anadolu'da kariz yerine kehriz ve benzeri yöresel isimler kullanılmıştır.

Kuyu Çeşitleri

Kuyular, Kazak halkının yaşam destek sisteminde içme suyuyla birlikte hayvanları sulama konusunda da önemli rol oynamıştır. Göç yollarını birbirine bağlayan kuyular, önemli bekleme mekânları olarak kabul edilmiştir. Kazakların kışla, baharlık, yayla ve sonbaharlık gibi mevsimlik yerleşim yerlerine giden göç yolları kuyuların olduğu yerlerden geçmekteydi.

Resim 2: Suat veya Sulama yeri (kuyu) başına yerleşen köy, V.Y. Fan-Branke fotoğrafı. 19 yy. Sonu

Göç yolları boyundaki köyün geçici olarak durakladığı kuyu başı da, doğal ve yapay su kaynakları ile birlikte «suat» diye adlandırılıp, bir suattan ikinci bir suata ulaşım mesafesi 5-10 kilometre uzunluğunda olmuştur (Resim 2).

Kazak topraklarında kuyuların kazılma yerine, su hacmine, su kaynağının sığ ve derin olmasına bağlı olarak kuyu kazmanın farklı tür ve yöntemleri geliştirilmiştir.

Kuyular, kullanılan süreye bağlı olarak kalıcı ve geçici kuyular olarak ayrılmıştır. Kalıcı kuyular göç yollarında, sabit yerleşim bölgelerinde kazılmıştır ve aslında derin olan bu kuyular sürekli olarak hizmet vermiştir. Geçici kuyular sığ olarak kazılıp, lazım olmadığı zamanlarda geri kapatılmıştır. Ticaret kervanı yolları boyundaki kuyular da düzenli olarak hizmet vermiştir ve bu kuyular kervancılar ile kervan develeri için su kaynağı olarak büyük önem taşımıştır (Samashev, vd, 2007: 190).

Kalıcı kuyuların 4-5 metreye kadar sığ, 4 ila 10 metre arasında orta derinlikteki, 10 metreyi aşan derinlikteki çeşitleri olmuştur. Kazak halkının eski dönemlerden beri yaşadığı hidroteknik bilgisi «kuyuculuk» diye adlandırılan meslek grubunun oluşmasına neden olmuştur.

Kuyu kazma işleriyle su konusunda bilgi sahibi olan, bu işte uzmanlaşmış ünlü ustalar uğraşmışlardır. Kazak toprağının Mangıstau, Üstürt kurak bölgelerinde derinliği 40 metreden 100 metreye, Betpakdala kurak bölgelerinde derinliği 40 metreden 60 metreye kadar ulaşan derin kuyular mevcuttur.

Kazak dilinde derin kuyular «şınraw» diye adlandırılmıştır. Mangıstau, Üstürt bölgelerinde su çok derinlerden çıktığı için sadece «şınrawlar» kazılmıştır ve şınraw kuyuları taşla çiviledikleri için «taş kuyu», «taş şınraw» diye, derin olması sebebiyle «kurdum kuyu» diye de adlandırılmışlardır. Alaş lideri Alihan Bökeyhanov 1926 yılında Aday ilçesini keşfetmeye yönelik kurulan keşif ekibinde yer aldığı sırada şınraw kuyularına büyük ilgiyle yaklaşmıştır. O, «Şınraw derinliği 30-40 sajin (yaklaşık 2,13 metre değerindeki ölçüm birimi) idi, taşla çevrilmiş kuyuların ağızları hayvanlardan korumak amacıyla taşla, kumla kapatılmıştır» demiştir (Bokeihan, 1995: 140). Bu noktada A. Bokeyhan'un kullandığı şınraw kuyuların derinliğiyle ilgili sajin adlı ölçüm değeri dikkat çekmektedir. 1 sajin 3 arşına, 1 arşın da 0,71 santimetreye denktir. Bu durumda 1 sajin yaklaşık 2 metre 13 santimetreye ise, 30 sajin derinlikteki şınraw 63,9 metre, 40 sajin derinlikteki ise 85,2 metreyi oluşturur.

Mangıstau, Üstürt bölgelerinde, 1,5-2 metre yer kabuğundan sonra kalınlığı 30-40 metre, bazen daha da kalın, ancak yumuşak bir kaya tabakası oluşmuştur. Bu sebeple yer altındaki suya ulaşmak için hedefteki kayalık tabakası kazılmalıdır. Bunu yapmak için, toprağın üst tabakası geniş olarak kazılıp tam ortasından çapı 1,5 metre olan taşın çevresini ucu sivri demir aletle delerek, 30-40 sm. kadar kalınlığında tabakayı koparırlar ve buna da «taş boğazlamak» derler. Ardından, «boğazlanan» katman kenarlarından kırılır. Dipsiz kuyu derinleştikçe, onun tabanındaki ağır kil ve taş artıklarını çıkartmak zorlaşır. Bu nedenle, çamurlu kayalıkları çıkarmak için ham deriden dikilmiş ağır *dalkıtı* ya da *könşelek* adlı özel bir kabı uzun bir arkana bağlayıp, devenin yardımıyla çekerek çıkartmışlardır (Argynbaev, 1969: 49).

Dipsiz, yani derin kuyuyu kazma çalışmaları yaklaşık 1-2 ay kadar sürmüştür. Kuyu kazma işini 4-5 ya da birkaç erkek beraber gerçekleştirmişler. Derinliği birkaç kulaç olan kuyuları kazıp, sondajlamak her baba yiğidin dayanabileceği bir iş değildi ve çok ağır bir çalışmaydı. Derin kuyuların çapı çok dar olduğundan, kuyuyu oturarak çalışmış ve yeraltı soğuk olduğu için kalın kürk giyerek kazmışlardır (Samashev, vd, 2007: 340-341; AEM).

Su kaynağını bulduktan sonra, oraya bir bez koyarak tıkaştır ve *üğü* diye adlandırılan bir oyuk hazırladıktan sonra tıkaçı kaldırmıştır. Ardından su yavaş yavaş oyuğu doldurmuştur.

Kuyucular kuyunun iç çalışmalarını tamamladıktan sonra kuyunun ağzı koparak içeri düşmemesi için onu taşlarla kaplayıp, yükseltmişlerdir ve buna da *kudıktın korğani* (kuyunun koruyucu ağzı), *kudıktın qarşawı* (kuyunun duvarı) demişlerdir. Böylece kuyuya çer çöplerin düşmesi ile su içtiklerinde hayvanların kuyuya düşmesi önlenmiştir. Kuyunun koruyucu duvarları kuyu ağzından 0,5 metre yüksekliğinde olmuştur. Kuyunun ağzı «aykel» diye adlandırılan taş bir kapakla kapatılmıştır (Resim 3). Taştan yapılan kapağın ortası deri tulum sıçacak şekilde delinmiştir ve bu nedenle «aykel kuduk» (aykel kuyu) diye adlandırmışlardır (Resim 3-4).

Resim 3: Mangistau'da göç yolunda bulunan derin kuyu (aykel kuyu) R.Karuts'un çektiği resim. 20 yüzyılın başları (Karuts, 1910: 88, table 13).

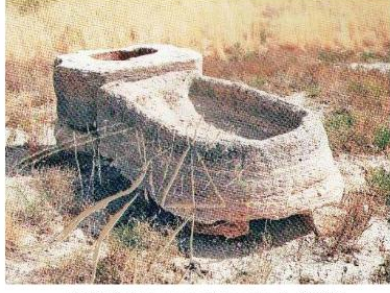
Arkeologların kayıt altında aldıkları aykel kuyunun birinde Aday adlı kabilenin bir sembolü kazanmıştır (Resim 4). Ahşap kapağın dış kısmını ise kuyu suyunu tozdan korumak için keçeyle kaplamışlardır. «Aykel» oyuk, içi boş, yuvarlak anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Mangistau, Türkmen Kazaklarının dilinde ortası delik, yuvarlak taş anlamında kullanılır. Özbek dilinde yuvarlak yüze *oykulça derler* (Qazaq Tilinin Aimaqıyq Sozdığı, 2005: 99). Kuyunun ağzı kısmını inşa etmeye yarayan taşlarla taştan yapılmış oluklar taş ustaları tarafından yapılmıştır.

Resim 4: Aday adlı kabilenin sembolü kazanmış derin kuyunun (aykel kuyu) başı (Samashev, vd., 2007: 340).

Resim 5: Derin kuyu ve taş oluk (Samashev, vd., 2007: 340).

Resim 6: Derin kuyu ve taş oluk (Samashev, vd., 2007:341).

Resim 7: At nali biçimi verilmiş taş oluk (Samashev, vd., 2007:341).

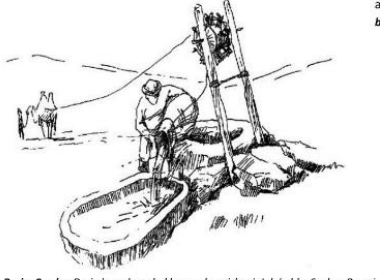
Taş oluklara 10 kova kadar su dolardı ve 40-50 yılki bir anda sulayabilmişlerdir.

Derin kuyu kazılmasını sipariş eden zenginler karşılığı olarak 100 baş koyun veya 1 kulaç için 1 at vermişlerdir. Kuyunun değeri *kudık ağı* (*kuyu değeri*), *kuduk ağı mal* (*kuyunun değerindeki hayvan*) diye adlandırılmıştır (AEM).

Derin kuyudan suyu 5-10 kova su şıgabilecek deri tulumla çekip çıkartmışlardır. Deri tulum, uzunluğu 1½ olan ağaç bir sopaya bağlanmış olup, ağaç sopanın ikinci tarafı 30-40 sm. olacak deri bir parça aracılığıyla arkana eklenerek su deve yardımıyla çekilmiştir (Bokeyhan, 1995: 140; Resim 8 -). Kuyu başına yerleştirilen bu sistem, *çırık* diye adlandırılmıştır.

Resim 8: Derin kuyudan çırıkla su çekme işlemi. 19 yüzyıl. Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez müzesi koleksiyonundan.

Resim 9 a, b. - Derin kuyudan çıkırlıkla su çekme işlemi. Jaleddin Şayken Resmi.

Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez müzesi koleksiyonundan

Su gözleri birbirlerine yakın olursa iki derin kuyu yakın yerden kazılıp, *kos kuduk* (*çift kuyu*) diye adlandırılmıştır. Çift kuyu birbirlerine uzak olmadığı ve su çekme işlemini kolaylaştırmak için ikisinin de başlarına *çıkırlık* yerleştirilip, ikisine bir araç (deve, yıldı, öküz) çekilmiştir. Onun için iki *doluk* (kova vazifesi gören kaptır) adlı alet bağlanmış deri organın uçları aracın beline yerleştirilerek aracı iki kuyu arasında yürütmüşlerdir. Bu durumda bir kuyunun dibine ulaşmış su dolu kabı çektiklerinde ikinci kap kendi kuyusunun dibine iniyor ve bu şekilde sırayla su çekmişlerdir. Kuyu başında duran kişi kaptaki suyu oluğa döküp, geri bırakmıştır.

Resim 10: Çift kuyu. Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez müzesi koleksiyonundan.

Küçük ve Büyük Porsuk kumlarında derinliği 5-10 sajına kadar ulaşan birçok kuyu bulunmuştur. Betpaldala'da da su kaynağı çok derinlerde olsa da, tam Üstürt, Mangistau kuyuları gibi derin olmamıştır. Kızıl Kum çöl bir bölge olması nedeniyle hayvanlar kuyular aracılığıyla suların olup kuyuların derinliği 45 metreye kadar ulaşmıştır (Pel's, 1912: 12). Kızıl Kum kuyularının başlarına bir defada 200-300 deveye kadar toplanmıştır. Kızıl Kum'da kuyuları arasındaki mesafe 15-20 km idi (Pel's, 1912: 15). Kızıl Kum deniz seviyesinden 53-100 metre yükseklikte bulunmaktadır ve Kazakistan'da suyu derinden çıkarılan çöl bölgelerinden biridir.

Kazak topraklarının kuzeybatı bölgesinde, Elek nehri vadilerindeki otlaklarda su sığ zeminden çıksa da su azlığı nedeniyle kuyular sık sık kazılır

ve *tankı* diye adlandırılır. Mangistau ve Üstürt'teki Aday kabilesinden olanlar yaylaya geldiklerinde *tankı kuyu* sularının temizliğini bir gelenek haline getirmişlerdir ve herhangi bir Aday insanı *beldeme* (kemer) denen küreği beline bağlayarak dolaşmıştır (Bokeihan, 1995: 141).

Tankı kuyularının kenarları 0,5 arşından 1,25 arşına kadar, derinliği suyun çıkmasına bağlı olarak 2,5'tan 5 arşına kadar olmuştur. Tankı başına 3-4 kova su sığan taş veya bütün bir ağaçtan oyulan oluklar yerleştirilmiştir. Suyu sığ yerden çıkan kuyuları «*orpa*», «*espe*», kuyu kazılacak yeri de *orpalık* diye adlandırmışlardır. Üşörpa, Konırörpa, Janaorpa, Aşşörpa, Terekörpa, Kızlespe, Aşşiespe gibi yer ve su isimleri kuyu ile ilişkilidir.

Ayrıca, suyu sığ zeminden çıkan kuyuya «*ilme kuyu*» gibi adlandırmalar, suyu kovayla kolay çekip çıkarılması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Ilme kuyularının oyuk derinliği 2 ila 3,5 metre arasında değişebilmiştir. Sığ kuyuları da işinin ehli, suyun kaynağını bilen bir adama kazdırtmışlardır.

Kara Kum'da bir birine yakın kazılacak kuyuların ortaya çıkması, Kazakların göçebe yaşamıyla doğrudan bağlantılı olduğunu açıkça göstermektedir. Kara Kum, Sir Derya bölgesindeki göçebe Kazakların ilkbahar ve sonbahardaki yerleşim yerleri haline gelmiştir. Kara Kum'da kumdan yapılmış tepeye *tau* (*dağ*) denir ve etek kısmına da *kumiğa* (*kumlu sahil*) denir.

Resim 11: Kumdan oluşmuş bir dağ. Yazanın fotoğrafı. (AEM).

Resim 12: Kum dağının etek kısmı. Yazanın fotoğrafı. (AEM).

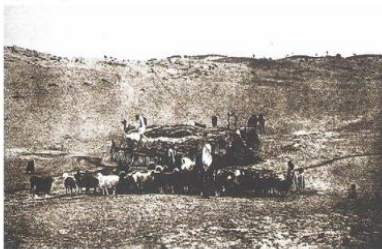
Burada kuyu, iki kum tepesi arasındaki düz bir çukura kazılır. Kuyuyu kazıyıp tatlı su kaynağını bulduktan sonra kuyunun kumu içine düşmemesi için düzgenin (*Calligonum*) dallarını bütün bir halde kuyunun duvarına, kökünü aşağıya doğru bakacak şekilde sabitliyorlar. Buna, «*şegen kuyu*» derler ve 4 metre kadar çapa sahiptir (Resim 13).

Resim 13 a,b: Şegen kuyu (inşası bitmemiş ve ağız kapatılmamıştır). Kara Kum. Yazının fotoğrafi. (AEM).

Kazak topraklarının farklı bölgelerinde, ağız geniş kazılan kuyuya «*opan kuyu*» deniyordu.

Resim 14: Ağız geniş kazılan «*opan kuyu*» (Pel's, 1912).

Türkmenistan'ın kumlu bölgelerindeki kuyu kazma işine ilgili sözler Kara Kum'dakine eş anlamlı. Burada kumdan kıylara, «*etegkum*»

demislerdir. *Eteğkum* ile boş alanın arası 30-40 km uzunluğundaydı. Kumlu ovaya «*butevgum*» denmiştir. Sabitlenen derin kuyular, «*orumli guyu*», sabitlenmemiş sığ kuyular «*udek*», sabitleme işine ise «*orim*» denmiştir. «*Orumli guyu*» için ilgin dalları kullanılmıştır. Sığ kuyular 2-5 sajına kadar, derin kuyular 9 kulaçtan 18 kulaca kadar ulaşmıştır (Orazov: 211-213).

Dağ, yamaçların eteğindeki kaynaklardan kazılan, suyu bol kuyulara «*süt kuyuları*» demislerdir. Suyu bol kuyular «*akpa kuyu*», «*akşelek kuyu*» (*beyaz kova kuyu*) diye de adlandırılmıştır.

Sığ kuyulardan su çekmek için kullanılan kova, *kalkauğa* (*el kova*) diye adlandırılıp, başlangıçta onu büyükbaş hayvanın bütün olarak sıyrılmış kafa derisinden yapmışlardır.

Resim 15: Deri kova ve el dögüsü. Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez müzesi koleksiyonundan.

Resim 16: Kullanılan sabit kuyu ve el kovası. Kara Kum. Yazarın fotoğrafı. (AEM).

El döngüleri, 10-15 metre derinliğindeki kuyulardan kolayca su çekecek şekilde tasarlanmıştır. Bunu yapmak için çatalı ağaçtan bir destek yerleştirilip, çatalar üzerine biraz eğik gelen ağaç kemeri bağlanıp monte edilir. Eğik gelen cihazın başlarından birisi ağır metal bir şerite bağlanır. İkinci tarafına bir arkan çekilir ve baş kısmına bir kova takılır.

Resim 17: El kovasıyla su çekme. Sır Bölgesi. Yazarın fotoğrafı. (AEM).

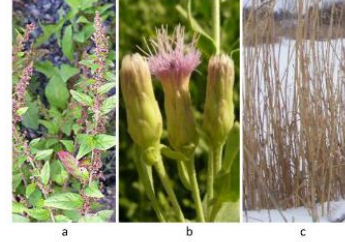
Kuyunun derin, sığ, tatlı, acı türü gibi hangi türü olursa olsun, hepsinin suyu saydam ve şeffaf olur. Kazak topraklarında kuyuların şegen, taş (içi taşlarla örülmüş), sütlü, akpa, akşelek (suyu bol), orpa, şukanak, obaşık (suyu sığ) çeşitleri bulunmaktadır.

Su Kaynağını Tanımak

Suyu derinden çıkaran kuraklık bölgelerde yeraltı su kaynaklarından anlayan ve bu sisteme hâkim olan insanlara eskiden «gözü», «gözü keskin» demişlerdir.

Atlat grubu geçtikten sonra «gözü keskin» insan yere yatarak kulaklarını verip dinlediklerinde yer altından gürültülü bir ses gelirse orada su kaynağı olduğunu tahmin etmişlerdir. Bu, su kaynağını bulmanın bir yöntemidir. Bu yöntem aslında, suyun derinden çıktığı Üstürt, Mangistau bölgelerinde kullanılmıştır. Bir başka yöntemde, süymen adlı demirden yapılmış taş ve buz kırmaya yarayan ucu sivri aleti uzaklara atıp, onun ucunun isabet ettiği yeri kazdıklarından bahsedilir.

Sığ kuyulan ise akbaş ot (*Karelinia*), kıyak kamışı (*Phragmites australis*) kum kamışı, itüzümü (*Chenopodium*) olarak adlandırılan bitkiler yetişen yerlerden kazmışlardır. Oralar, suyun yüzeye yakın ve tatlısu kaynağı olan bölgelerdir.

Resim 18: Sığ kuyulan kazmak için aşağıdaki gibi bitkiler yetişen yerler seçilmiştir, a) Itüzümü (*Chenopodium*); b) Akbaş ot (*Karelinia*); c) Kum kamışı -şı (*Phragmites*).

Kuyu veya Suyla İlgili Atasözleri

Meseller (ders alınacak sözler):

- Kz. - «Teren kuduktin suyu tattı»
Tr. - «Derin kuyunun suyu tatlı olur»;
Kz. - «Bir kişi kazğan kudıktan mın kişi su işedi»
Tr. - «Bir kişinin kazdığı kuyudan bin kişi su içere»;
Kz. - «Kudıktan su işken, kazğanğa rahmet aytadı,
Ağaştı kölenkelegen, ekkenge rahmet aytadı»
Tr. - «Kuyudan su için kazana teşekkür eder,
Ağacın gölgesinde oturan ekene teşekkür eder»;
Kz. - «Su işken kudiğına tükürme»
Tr. - «Su içtiğin kuyuya tükürme» (insan hayatında belli bir iz bırakmış dönemlerinden ders almaya ve terbiye etmele ilgilidir);
Kz. - «Sudin da surawı bar»
Tr. - «Suyun da hesabı vardır» (tasarruf etmek gerektiğini nasihat eder).
Benzetmeler (yapılan davranışlarla ilgili):
Kz. - «Kudikka bar asilin tıkkın şöl daladay»
Tr. - «Varını yoğunu kuyuya saklamış çöl gibi»
Kz. - «Kudık suwinday»
Tr. - «kuyu suyu gibi»;
Kz. - «Kudikka salğan kauğaday»
Tr. - «Kuyuya sokulan kova gibi»;
Kz. - «Inemen kudık kazğanday»
Tr. - «İğne ile kuyu kazmak gibi».

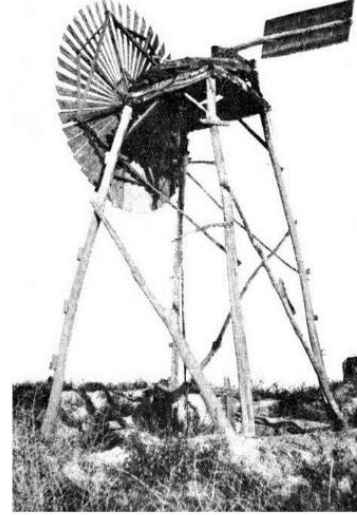
Çıkrık Yerleştirme

Çıkrık, nehirlerden yüksekçe yerde ekilen ekili alanların sulanması için kullanılan sulama tesisi. Çıkrığı meşe, iğde gibi güçlü ağaçlardan ahşap ustaları yapmıştır. Çıkrık kurulumları 20. yüzyılın ortasına kadar kullanımda olup, daha sonra teknolojinin gelişmesiyle tarımsal sulama ekipmanlarının üretimi ile bağlantılı olarak kullanım dışı kalmıştır.

Çıkrık, yapısına göre üçe bölünür: *rüzgârla çalışan çıkrık*, *su çıkrığı* (nehirin kıvrımlı, akışı şiddetli yerine yerleştirilmiştir), *araç çıkrığı* (deve çıkrığı, at çıkrığı, öküz çıkrığı).

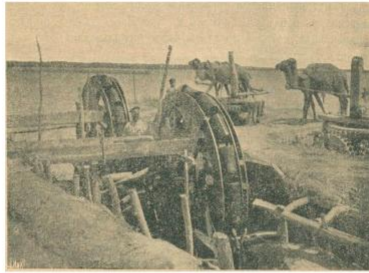
54

Çıkrıklar kıvrı yüksek arklar boyuna monte edilip, deve, öküz, at yardımıyla harekete geçirilip, koşulan hayvan çeşidine göre «*deve çıkrığı*», «*öküz çıkrığı*», «*at çıkrığı*» gibi isimlerle adlandırılmıştır (Resim 20, 22). Kaynağı zeminde çok yüksek olmayan arklar boyundaki ekinlik alanları sulamak için *atpa* ya da el çıkrıklarını kullanmışlardır.

Resim 19: Rüzgâr çıkrığı (rüzgârla çalışan sulama ünitesi), Sır bölgesi, 20. yüzyılın başları.

55

Resim 20: Deve çıkrığı (deve yardımıyla hareket ettirilen çıkrık), Sır Derya'nın son kısmı, 19. yüzyılın sonu.

Resim 21: Sır Derya Nehri'ne yerleştirilen su çıkrığı, 20. yüzyılın başlangıcı

56

Resim 22: At çıkrığı (çıkrığı at yardımıyla harekete geçirme), 19. yüzyıl sonu. Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Film ve Ses Kayıt Arşivi'nden.

Çıkrığın su kaldıran ağaçtan yapılan kovalarına *selek* (kova) denir. Kovaları birkaç yıl özel olarak kurutulan yuvarlak ağaç gövdesini yontarak olup hazırlanmışlardır. Bazı ustalar ağacı ikiye bölüp ortasını oyup, ağaçtan kısa, yuvarlak çubuk gibi hazırlanan çiviler yapıp, çivi için özel bir oyuk ayarlamışlardır (AEM). Önceden ağaç çiviyi suya koyunca çivi iyice şişip, bulunduğu yere sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Bu ahşap kovalar 2 litre kadar su almıştır. Kova yapımında iğde, dut, meşe gibi ağaçlar kullanılmıştır. Metal kovaları ise demir ustaları yapmıştır. Kovaların sayısı 40 ile 60 arasında değişmiş ve onlar hafif eğimli olarak yerleştirilmiştir. Çıkrığın topraktan yapılmış kovası «*kumıra*» (kap) diye adlandırılıp, içine 3 litre kadar su sığmıştır (Resim 25). Sır bölgesinde çıkrık yapımında kullanılan meşe ağacını Arka bölgesinden at arabaları getirmişlerdir, çünkü meşe ağacı suda şişme yapmaz ve çürümez.

Ne yazık ki, Kazak bozkırlarında eski çıkrıklar günümüzde korunmamıştır. Müzelerde çıkrığın sadece toprak kapları, kovaları, tekerleği gibi belli bir parçaları bulunmaktadır.

Kazak halkının inancına göre çıkrığın piri Ali Çınar adlı efsanevi tiptir ve çıkrığı yerleştirecekleri sırada Ali Çınar için kurban çalmışlardır (AEM).

57

Создай
свои
собственные
красивые
журналы

Загрузите PDF-
готовый шаблон
начните с нуля.

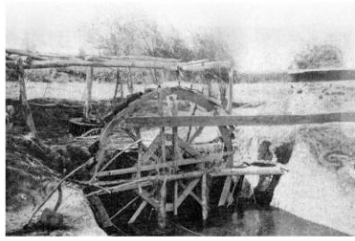

Распространяйте
на устройстве
Android, iOS – в
планшетах, на д
и ноутбуках.

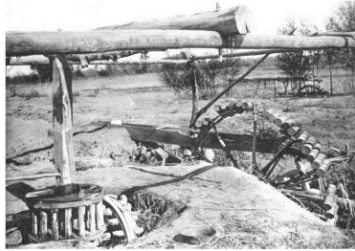
Покажите свое
на устройстве
Android, iOS – в
планшетах, на д
и ноутбуках.

НАЧНИТЕ

Resim 23 : Su kaldırma çirkni, Sir bölgesi, 1910 yılı. (Materialy po kirgizskomu zemlepol'zovaniyu. Syr-Dar'inskaja oblast'. Perovskii uезд: 1912)

Resim 24 : Çikrik, Sir bölgesi, 1910 (Materialy po kirgizskomu zemlepol'zovaniyu. Syr-Dar'inskaja oblast'. Perovskii uезд, 1912: 80)

Resim 25 : a, b, c. Çikrinin ojlas; ve topraktan yapilmis kavasi. Toshbëet Su Müzesi. Yazarm fotografi.

Resim 26: Çikriji toplama. 1910 yılı. (Materialy po kirgizskomu zemlepol'zovaniyu. Syr-Dar'inskaja oblast'. Perovskii uезд, 1912: 80a)

Sonuç

Bölgelerinin % 60'ı çöli bölgelerinden oluşan (% 45 çöl ve % 15 yarı çöl) Kazakistan topraklarında su temini, suyu toplama ve depolama ile ilgili benzersiz yöntemler oluşturulmuştur. Kuyu, çikrik gibi yapıları yardımıyla su kaynaklarından yararlanmanın geleneksel yöntemlerini incelemek oldukça önemlidir. Kuyu kazma ve çikrik, yapısı çok zor bir işti. Geleneksel ortamda kuyu kazma ve çikrik, yapısı işiyle ilgili gelenekler, inançlar, mesleki terminoloji, kuyu çeşitleriyle ilgili adlandırmalar ortaya çıkmıştır.

Kaynaklar

- Yazar ekspediciyalık materialdarynan (AEM).
 Arendarenko, Grigori. (1874). *K voprosu o karizah. Turkestanskije vedomosti*, 29: 113
 Argynbaev, Hale. (1969). *Kazaktyn mal sharuashylygy zhaynda jetnogra-fiyalyk ocherk*. Almaty: KazSSR-nin «Gylym» baspasy.
 Baipakov, Karl. (2007). *Kazaktannyn ezhelgi kalalary*. Almaty: «Aruna Ltd».
 Bol'shakov. (1913). *Karizskoe oroshenie. Turkestanskije vedomosti*, 28: 3.
 Bokeihan, Alihan. (1995). *Tandamaly*. Almaty: Kazak enciklopediyasy.

- Vainberg B.I. (1999). *Etnogeografiya Turana v drevnosti VIII v. do.n.e. – VIII v. n.e.* Moskva: Vostochnaja literatura.
 Groshev, Viltor. (1985). *Irrigaciya Juzhnoy Kazahstana v srednie veka*. Alma-Ata: Nauka.
 Karuts, Rihart. (1910). *Sredi kirgizov i turkmenov na Mangyshlake*. Sankt-Peterburg: Izdanie A.F.Devrieva.
 «Kashpeliy tarihin, arheologiyasyn, jetnografiyasyn, madenietli men onerin zerdeleu» bagdarlamasy ekspediciyasynyn esebii materialdary (Arheologtar: D.Taleev, G. Isakov, G.Bekseitov, E. Ospanov).
 Qazoq Tilinin Aimaatyq Sazdigi. (2005). Almaty: Arys baspasy.
 Kazaktyn Etnografiyalık Kategorijalar, Ugyndar men Ataularynyn Destyri Zhuisi. (2012). 3 tom. Almaty.
 Mag-Gahan. (1875). *Voennye deistviya na Oksuse i padenie Hivy*. Moskva, Universitetskoi tipografii Katkov i K.
 Materialy po Kirgizskomu Zemlepol'zovaniyu. (1912). Syr-Dar'inskaja oblast'. Perovskii uезд. Tashkent: Tipo-litografiya V.M.II'ina, 1912.
 Orazbaev, Abdymanap. (1972). *Kalodcy na poselenii Chaglinka (Shagalaly). Poiski i raszkopy na Kazahstane*. Almaty, 1972.
 Orazov, Annadurdy. (1975). *O tipah skatovodstva v Ahale v konce XIX – nachale XX v. V kinge: Hozyaistvenno-kul'turnye tradicii narodov Srednei Azii i Kazahstana*. Moskva: Nauka. S. 207-220.
 Pel's V. (1912). *Ocherk Juzhnyh Kizyl-kumov*. Samarkand: Tipo-litografiya T-va «B.Sazarovi K. Sijjanova».
 Samashev, Zeinolla, Kuserbaev, Kyrymbek, Amanshaev, E. Asta'ev, A. (2007). *Sokrovishha Ustjurtai i Mangystau*. Almaty.
 Sala, Renato, Deom, Jan-Mark., D. Clarke. (2010). *The "Karez" of the Sauran Region (Turkistan oasis)*. In: *Water Science and Technology: Water Supply*, Vol 10, Issue 4 July, S. 656-663
 Sala, Renato. (2016). *Ancient Water Mining in Tunnels and Wells in West Central Asia*. In: Eds. A.N. Angelakis, E. Chiotis, S. Eslamian, H. Weingartner) *Underground Aqueeducts Handbook*, Ch. 20, London (Taylor and Francis). S. 333-359.
 Sala, Renato, Deom, Jan-Mark. (2016). *Geoarkheologiya aridnoi zony (na primere Kazahstana)*. Almaty: Kazakh University.

Создайте свои собственные красивые журналы

Загрузите PDF, используйте готовый шаблон или начните с нуля.

Распространяйте на всех устройствах

Показывайте журналы на устройствах Windows, Android, iOS – в телефоне, планшете, на десктопах и ноутбуках.

НАЧНИТЕ СЕЙЧАС!

Создайте свои собственные красивые журналы

Загрузите готовый шаблон или начните с нуля.

Распространяйте на всех устройствах

Показывайте журналы на устройствах Windows, Android, iOS – в телефоне, планшете, на десктопах и ноутбуках.

НАЧНИТЕ СЕЙЧАС!

DİZİN

518

Abdullah TÜRKER,	204	Konur Alp KOZ,	420
Bülent AKSOY	240	Serap CAN,	420
Abdullah TÜRKER,	196	Mehmet Derviş KILINÇKAYA	25
Doç Bülent AKSOY	196	Mehmet DİKKAYA,	432
Adale GÖRGÜLÜ AYDOĞDU	105	M. Gökhan ÖZDEMİR	179
Aykut CANLI	284	Mehmet ŞAHİNGÖZ,	309
Bülent AKSOY,	475	Bahattin DEMİRTAŞ,	264, 309
Abdullah TÜRKER	259	Nurettin GÜZ,	336
Bülent YILMAZER	87	Gülşen SARAY,	62
Büyümin AYHAN	486	Nurettin GÜZ,	411
Didem EKİNCİ	161	Gülşen SARAY,	461
Emine BAYDAN,	240	Hayullah YANIK,	35
Emre ARSLANBAŞ	448	Ceren YEGEN	261
Emine SAYAN,	138	Refik YASUKAYA,	453
Yaşar BARUT	355	Tamara ÖLCEKÇİ	503
Fahri TEMİZYÜREK	216	Tatigül KARTAYVA	
Gülçin SAĞIR	492	Temuçin Faik ERTAN,	
Hanife GÜZ		Bahattin DEMİRTAŞ	
Hasan YAYLI		Ufuk KARAKUŞ	
Hasan KAYA		Mustafa MURAT	
Jazira TEREKBAEVA			

519